

ЦІЛІ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ XVII СТ.

В статті освещены проблемы генезиса целей наказания в русском уголовном праве XVII в. Охарактеризованы отдельные формы и виды наказаний, выявлены социальные и политические предпосылки их возникновения и изменения. Определены основные факторы, оказавшие воздействие на формирование и законодательное закрепление целей наказания в современном уголовном праве.

This article aims to examine the issues of punishment genesis in the Russian Criminal law in XVII century. Furthermore, separate forms and types of punishment as well as social and political prerequisites for their development and alternations are characterized in this article. Additionally, it determines the main factors which influenced the formation and legal interpretation of the goals of punishment in the Modern Criminal law.

М. С. Таганцев писав: "Історична оцінка всякого... закону є одним із перших прийомів критичного аналізу права" [1, с. 28]. Наведений вислів повною мірою стосується і такого явища правової реальності як покарання.

Значний інтерес та велике практичне значення в розрізі проблем покарання обґрунтовано надається його цілям, адже цілі покарання багато в чому визначали власне зміст та форми певних видів покарань, їх генезис.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині велика увага приділяється проблемі історичного вивчення цілей покарання. До зазначеної проблематики звертались: М. С. Таганцев, М. Д. Сергієвський, І. Я. Фойницький, Л. С. Белогриць-Котляревський, С. Будзинський, М. П. Чубинський, С. В. Познишев, В. Спасович та багато інших видатних криміналістів.

До цієї проблематики також часто звертаються і сучасні науковці, особливо в тій частині монографічних або дисертаційних досліджень, що стосується генезису покарань. Разом з тим, виходячи, як правило, з обмеженого формальними вимогами обсягу цих досліджень, в частині вивчення наукової спадщини з проблемами, спостерігається певна фрагментарність. Тому, сьогодні є необхідність у більш детальному дослідженні робіт видатних криміналістів минулого, присвяченій проблемі визначення цілей покарання.

Мета роботи – визначити цілі певних видів покарань, що досягались державою при здійсненні каральної діяльності у XVII ст. Науково-практичне значення обраної мети полягає у виявленні історичних факторів формування системи покарань та їх впливу на сучасну кримінальну юстицію України.

Робота виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права ОНЮА “Актуальні проблеми вивчення та попередження злочинності та кримінологічне обґрунтування удосконалення системи кримінальної юстиції України”.

Згідно думки М. Д. Сергієвського, висловленої ним у роботі “Наказание в русском праве XVII века”, історичне дослідження кримінальних покарань набуває особливе, повністю практичне значення за умови відмови від побудови ідеальних каральних систем, призначених для всіх часів та народів, і визнання того факту, що питання про властивості та зміст каральних мір не підлягає ідеальному вирішенню; визнання, що каральні міри, тобто форми і зміст покарань, можуть і повинні мати неоднорідну організацію; можуть і повинні служити різним спеціальним цілям, відповідати конкретним потребам даної держави і силам та засобам, що є в розпорядженні цієї держави.

Запропонований підхід з наголосом на практичний аспект, на нашу думку, відповідає ідеї соціальної обумовленості кримінальних покарань.

Дійсно, дотепер не створено моделі “ідеального” покарання. В залежності від світогляду суспільства формується певна система покарань, визначаються види покарань, їх форма та зміст; не зважаючи на задекларовані в кримінальному законодавстві загальні цілі, окремі види покарань володіють певною специфікою; виходячи із об’єктивних реалій, каральний елемент змісту певних видів покарань доповнюється іншими елементами некарального характеру.

За думкою М. Д. Сергієвського в кримінальному праві XVII ст. можна виділити два напрями поглядів на цілі покарання. По-перше, покарання може розглядатися як відплата (“возмездие”), кара за заподіяне зло в певних формах; по-друге, покарання може служити засобом досягнення будь-яких реальних цілей державного інтересу.

В XVII ст. в кримінальному законодавстві відплата (“возмездие”) реалізовувалось за допомогою такого прийому: визначення змісту

та розміру покарання залежало від змісту та розміру заподіяної злочином шкоди (або загрози заподіяння такої шкоди).

Найпростішою формою такого порядку був “матеріальний таліон”, тобто завдання злочинцю тієї ж шкоди, що була завдана злочинним діянням, виходячи з принципу: “око за око, зуб за зуб”. В законодавстві того часу таліон зустрічався не часто. Наприклад, в Укладенні 1648 року за підпал призначалась смертна кара спалюванням, за завдання тяжкого тілесного ушкодження – тілесне ушкодження в порядку таліона, тобто аналогічне заподіяному. Але випадки застосування матеріального таліону практично не мали місця.

Варто відзначити, що на думку науковця, призначення смертної кари за вчинене вбивство не можна розглядати як таліон, так як в ті часи смертна кара була досить розповсюдженим самостійним видом покарання і призначалась за вчинення багатьох злочинів, а не тільки вбивства.

Досить близькою до матеріального таліону формою було покарання “лжедоносчиков” та “ябедников”. Особи, яким інкримінувались зазначені діяння, підлягали тим самим покаранням, які мали б перетерплювати неправдиво звинувачені ними особи. Цей вид покарання знайшов відображення у “Крестноцелованой записи царя Василя Шуйського”.

Також відплата (“возмездие”) може виражатися ще в формі ураження того органу тіла, за допомогою якого було вчинено злочин. Це відрізання язика за “несамовиті промови” та урізання носа і ніздрів за вживання тютюну. Характерно, що М. Д. Сергієвський відсічення руки як покарання за вчинення крадіжки та деяких інших злочинів не відносив до форм відплати (“возмездия”).

Останньою, досить рідкісною та оригінальною формою відплати було відшкодування власне особистістю та належним їй майном тієї шкоди, що була завдана або могла бути завдана її діянням державі або державному порядку. Так особи, які допомагали втікачам-солдатам, самі ставали солдатами. Це ж стосувалось осіб, які здійснювали конвоювання злочинців до місць заслання. До винних в “неправдивому чолобитті” з метою отримання “порозжих” земель застосовувалась конфіскація маєтків.

Таким чином, М. Д. Сергієвський, дослідивши кримінальне законодавство XVII ст., виділив у ньому чотири форми відплати

(“возмездия”). Разом з тим науковець припускав, що окремі форми відплати могли застосовуватись державою і в утилітарних цілях.

Не зважаючи на присутність в кримінальному законодавстві XVII ст. вище перерахованих форм відплати, більша частина покарань носила утилітарний характер і була спрямована на досягнення певних “корисних” цілей. При цьому змістом покарання охоплювалась і кара.

Практична корисність покарання, на думку М. Д. Сергієвського, може мати два направлення:

1) держава отримує користь від застосування покарання безпосередньо для себе, використовуючи злочинця як засіб;

2) держава при застосуванні покарання ставить на перше місце особистість злочинця, бажаючи принести йому користь – виправити тощо. За допомогою другого направлення держава отримує користь для себе як би “не безпосередньо”.

Зрозуміло, держава при покаранні злочинців повинна поєднати вказані направлення, але на практиці це не вдавалось. Зокрема, досягнення мети виправлення злочинця потребувало значних матеріальних та організаційних витрат. В XVII ст. держава була вкрай обмежена в матеріально-фінансових ресурсах та й власне ідея виправлення злочинця в ті часи ще не набула актуальності. У випадку, коли покарання не приносило користі державі, його зміст заповнювався виключно карою, тобто завданням злочинцю болу і страждань.

Крім наведених, покарання також переслідувало цілі залякування злочинців та населення, а також “унебезпечення” суспільства від злочинців. З метою так званого “унебезпечення” населення від злочинців широко застосовувалось смертна кара, довічне заслання, відсічення руку, ніг, пальців, відрізання язика. Ця мета також досягалась за допомогою “накладення” на тіло злочинців непоправних знаків, що нівечили тіло. Зокрема, нанесення клейма на тіло злочинця, урізання носу, відрізання вух і відсічення частини пальця на руках.

Мета залякування злочинців та населення досягалась за допомогою підвищення тяжкості покарань та їх жорстокості. При цьому законодавець за можливості завжди намагався внести в покарання такі елементи, які б підвищили від нього враження залякування. Такими елементами були: публічність смертної кари та тілесних покарань, залишення трупів на шибеницях тощо.

Третьою метою, що визначала організацію каральних заходів, було здобуття матеріальної вигоди від покарання злочинців, що досягалось шляхом поєднання каральних мір з майновими санкціями.

Систему покарань того часу складали такі види: смертна кара, тілесні покарання, тюремне ув'язнення, заслання, майнові покарання, ураження честі та прав, покарання церковні [2, с. 1-21].

З розвитком кримінального законодавства та доктрини кримінального права погляди на цілі покарання певною мірою змінилися. Зокрема, видатний криміналіст В. Спасович, полемізуючи стосовно права держави застосовувати смертну кару, зазначав, що покарання не може розглядатися як таліон, як помста [3, с. 185]. Це твердження, як відомо, не тільки не викликає заперечень в доктрині права, але й давно вже знайшло закріплення та реалізацію в законодавстві.

Інший видатний криміналіст С. В. Познишев, аналізуючи кримінальне законодавство та дискутуючи з приводи цілей покарання, вказував, що мета покарання – одна, хоча зміст її є досить складним. На думку науковця мета покарання полягає в тому, щоб асоціюючись в думці з недозволеною поведінкою, протидіяти виникненню та розвитку устремління до цієї поведінки. В наведеній меті, як складові її моменти, виступають загальна та приватна превенція. Кара викликає страх перед її застосуванням та служить досягненню наведеної мети, юридичному та моральному виправленню злочинців [4, с. 373 – 375].

Проводячи історичні паралелі, бачимо, що сформовані в XVII ст. цілі покарання справляли значний вплив на розвиток кримінального законодавства. В залежності від етапу генезису держави і права, доктрини кримінального права, вони реалізовувались повністю або частково. Зрозуміло, що певні цілі при цьому втратили свою актуальність.

Сучасне кримінальне законодавство України в ч. 2 ст. 50 визначає такі цілі покарання: кару і виправлення злочинців, загальну та спеціальну превенцію [5]. Зрозуміло, що в ході історичного розвитку покарання набуло більш гуманних рис, відбулися значні зміни в змісті покарань та їх формі; змінилась власне система покарань. Разом з тим історичні цілі покарання, обумовленні соціальними чинниками, як бачимо, існують і зараз.

Вважаємо, що подальші розробки в зазначеному напрямку дозволять виявити та більш детально проаналізувати проблеми досягнення цілей покарання в сучасному кримінальному праві України.

Література:

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: В 2 т. – Тула: Автограф, 2001. – Т. 1. – 800 с.
2. За: Серьгиевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века. – С.-Петербург, 1887. – 300 с.
3. Спасович В. Ученик уголовного права. – Т. 1, Вып. 1-2. – Санкт-Петербург, 1863. – 432 с.
4. Познышев С. В. Основне вопросы учения о наказании. – М., 1904. – 409 с.
5. Кримінальний кодекс України // Офіційний сайт Верховної ради України / <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

*Дрьоміна-Волок Н. В., Національна академія
прокуратури України*

РАСОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ЗЛОЧИН: СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ПРАВА

В статье рассматриваются актуальные вопросы противодействия преступным проявлениям расовой дискриминации, анализируется концепция преступлений на почве ненависти (hate crimes). Изложена концепция международного и внутригосударственного уголовного антидискриминационного права

The article examines legal aspects of combating criminal manifestation of racial discrimination and a hate crime concept. A conceptual framework of international and domestic criminal antidiscrimination law has been suggested.

Сучасне міжнародне право визнає міжнародно-правову заборону расової дискримінації нормою *jus cogens*. Г. Шоу, аналізуючи критерії, за якими певні норми міжнародного права визнаються міжнародним співтовариством імперативними, висловлює думку, що “концепція *jus cogens* базується на визнанні фундаментальних, найголовніших загальнолюдських принципів” [1]. Заборона расо-